

BOSANSKI PRIJATELJ
(1850. – 1851.; 1861.; 1870.)

1.

Da je Bosna u ilirskome programu zauzimala značajno mjesto vidi se po tome što se spominje u najranijim preporodnim dokumentima poput Draškovićeve *Disertacije* 1832. i svih osam verzija Gajeve budnice *Horvatov sloga i zjedinjenje*, odnosno *Još Hrvatska ni propala* a koja je s napjevom nastala 1832/33. dok je Gaj još tražio ideološki okvir za svoj preporodni program. Polazeći s pozicije teritorijalne cjelokupnosti hrvatskih zemalja, hrvatski politički program već je tada jasno izražavao pravo Hrvatske na “Bosnu i Tursku Hrvatsku i Hercegovinu” koja će se “s vremenom”, kako je to isticao grof Drašković, moći vratiti “u njedra naša”.

Zanimanje za Bosnu naročito je poraslo nakon 1840-43. kada ilirski pokret prelazi na političko područje te se preporoditelji prema “Turskoj Hrvatskoj” počnu otvoreno odnositi kao prema hrvatskome povijesnom i političkom prostoru. Zato prate zbivanja u susjednoj pokrajini te se nastoje s njome što bolje upoznati. Potičući to zanimanje, Gajeve *Novine* i *Danica* naglašavaju važnost ilirskoga utjecaja na ovu pokrajinu, a o geografski i etnički bliskoj zemlji naročito se u Hrvatskoj mnogo doznaje iz Mažuranićeva putopisa *Pogled u Bosnu* (1842.); riječ je zapravo o izvješću s tajnoga političkog zadatka koji je imao svrhu izvidjeti prilike te procijeniti izgleda za oslobađanja ove “ilirске krajine” koju su potresali sve ozbiljniji protu-turski ustanci. Nakon vojnih

uspjeha bana Jelačića 1848. među preporoditeljima je vladalo uvjerenje da se rat može usmjeriti i južno od Save te da je i muslimanski puk voljan bez otpora pripojiti se Hrvatskoj.¹

Među onima koji su se s druge strane Une tome nadali bili su i fra Grgo Martić, “Ilir iz Hercegovine”, jedan od najrevnijih suradnika Gajeve *Danice*, te “Ilir iz Bosne”, fra Ivan Frano Jukić. Obojica su bili zagrebački studenti, poznavali su Gaja i ostale preporoditelje te surađivali u *Danici* i *Kolu*, obojica su pisali tipične ilirske budnice u kojima su se zalagali za slogu na “slavenskom jugu” i obojica su – poput većine svojih kolega u Hrvatskoj – književnu djelatnost smatrali patriotskom dužnošću.

Glavni medij kroz koji je integralistička koncepcija Gajeve preporodnog programa trebala djelovati bile su novine i časopisi: *Novine hrvatske, slavonske i dalmatinske*, odnosno *Novine ilirske*, te *Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska*, odnosno *Danica ilirska*. U prvi plan integrativnih procesa izbilo je pitanje jedinstvenoga pravopisa, odnosno jedinstvenoga standardiziranoga jezika u svim oblicima komunikacije – od političke i prosvjetne do gospodarske i političke. Ilirski model preporodnoga programa s jedne je strane imao svrhu objediniti baštinu u politički i geografski inače nejedinstvenome nacionalnom prostoru, s druge ostaviti dojam politički bezopasne akcije. Za relativno kratko vrijeme hrvatski rascjepkani prostor medijski se povezao pa je nakon *Danice* i *Kola* u Zadru osnovan i treći, inače prvi pokrajinski časopis – *Zora Dalmatinska*, a po njezinome utrnuću 1849. u Dubrovniku će se pojaviti i četvrti – *Dubrovnik*.

Istodobno s *Dubrovnikom* mladoj Matici ilirskoj bio je ponuđen i prvi svezak *Bosanskog prijatelja*, prvoga hrvatskog časopisa u Bosni i ujedno prvoga koji se već svojim imenom žanrovski deklarira kao – *časopis*.²

¹ Usp. Petar Korunić: *Fra Grgo Martić i hrvatski nacionalni pokret* u zborniku *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, Zagreb, 1996, str. 57-78!

² Na sjednici odbora Matičinoga Književnog odjela kojemu je predsjedavao Ivan Kukuljević 26. rujna 1851. raspravljalo se i o Jukićevoj molbi “da bi društvo

2.

Prvi svezak *Bosanskog prijatelja* – “časopisa saderžavajućega potrebite koristne i zabavne stvari” – urednika Ivana Frane Jukića Banjalučanina³ pojavio se u Zagrebu 1850. u nakladi Ljudevita Gaja u čijoj tiskari je tiskan u malome knjiškome formatu poput Vrazova *Kola*, i to na 141 dvojako paginiranoj stranici. Pod Horacijevim motom *Hoc opus, boe studium parvi propermus et ampli, / Si Patriae volemus, si nobis vivere cari*⁴ prvi je svezak posvećen biskupu “bosanskomu iliti djakovačkomu” Josipu Jurju Strossmayeru, a u “znak zahvalnosti od strane poniznoga sluga I. F. Jukića”, “savjetnika deržave bosanske”.

U predgovoru Jukić iznosi program svojega časopisa. On se temelji na činjenici da sada u Bosni, pod upravom sultana Abdula Medžida, odnosno Rešid-Alipaše, “kerstjani počeše slobodnie dihati”, da braća Bugari “u malo vriemena preko 50 učionich pučkih utemeljiše”, da već dvije godine imaju političke novine te da su se “sve gotovo deržave prostranog turskog carstva u Europi prenule [...] iz dubokog sna neznanja i nemarnosti, sama Bosna još sladko spava!” Istina, okolnosti su – posebice političke – ne-

---

matice izdavalo dielo njegovo ‘Bosanski priatelj’ o svom trošku, a njemu za trud od svakog svezka 100 iztisaka dalo”. Kako bilježe tadašnje *Narodne novine* u svojem broju od 14. listopada, “odlučeno je odpisati mu, da se u načelu prima njegova ponuda”, no prednost je ovaj put bila dana Banovu *Dubrovniku*. Kada se ista situacija ponovila za deset godina te Pucić ponudi *Dubrovnik*, a Kunić *Bosanski prijatelj*, prednost će dobiti Jukićev časopis. Usp. *Spomen- knjiga MH*, Zagreb, 1892, str. 35-36!

³ Ivan Frano Jukić rođen je u Banjoj Luci 8. srpnja 1818. školovao se u fojničkom franjevačkom samostanu, te u Zagrebu i Vesprenu (u Mađarskoj). Više je puta proputovao Bosnu, sakupljao narodne pjesme, osnivao škole i knjižnice te pripremao ustanak protiv Turaka, zbog čega je bio uhićen te progнан iz Bosne. Nakon Rima, Dubrovnika, Zagreba, Đakova i Trnave (Slovačka), teško bolestan, umro je u Beču 20. svibnja 1857.

⁴ *Ovo delo, najmiliji ovaj rad, malo požurimo i proširimo želimo li da nas domovina treba i da nam življenje bude milo.*

prilične, ali su nade uprte u “hrabroga Omerpašu” koji će ovaj put znati “skeršiti silu i nepravdu bosanskih jenjičarah”.

Jukić podsjeća da je prije deset godina s još nekoliko rodoljuba nastojao “zavesti jedno čitateljsko društvo, koje bi oko književnog i umnog napredovanja bosanskog puka brinulo se, i koje bi jedno povremeno dielo za naš puk izdavalo”, ali ih je spriječila domaća nesloga, a potom da nije bilo ni dopušteno, jer su u tom društvu jedni vidjeli zapadnu, a drugi istočnu propagandu. Što nije mogao tada učiniti, čini sada, te pred svoje domorodce Bošnjake stupa s *Bosanskim prijateljem*, koji će izlaziti godišnje u više svezaka bude li imao dovoljno pomoći. Njime želi “Bošnjake od sna nemarnosti probuditi, da se osvieste”.⁵

Predgovor je Jukić, “svetjenik reda A. O. F., učitelj i kapelan”, datirao u Varcaru (Mrkonjić Gradu) 12. svibnja 1850. Jukić je, dakle, tada bio u 32. godini života, a iza ovoga franjevca i zagrebačkog đaka, vatrenog ilirca i uvjerenog Bosanca, nije samo pokušaj osnivanja književnog društva, već i pokušaj narodnoga ustanka protiv Turaka, sklanjanje u Đakovo i Dubrovnik, pa sakupljački rad u Fojnici i suradnja u tadašnjim hrvatskim i srpskim listovima, potom zalaganje 1847. da osnuje tiskaru u Bosni, te napokon navedeno kapelanstvo u Varcaru gdje će doći do Jukićeva kobnog poznanstva s Omer-pašom.⁶

⁵ Pod imenom Bošnjak razumije Jukić: “sve Bošnjake u svoj Bosni, Hercegovini, Krajini, Posavini, Podrinju i Prekodrinju; mi smo svi Bošnjaci, ova ciepanja nas i jesu do ništa dotierala!”, ističe u članku o *Narodnim učionicama u Bosni* u svome časopisu 1850.

⁶ Jukić je za naumljeno društvo, koje je s radom trebalo započeti 1. siječnja 1848., bio izradio i pravila. Ono je trebalo izdavati godišnje po jednu knjigu koja bi se zvala *Pčela bosanska*, odnosno *Svietlogled bosanski* s književnim, umjetničkim i gospodarskim priložima. U jednome pismu od 27. siječnja 1850. on pak govori kako je “svakako namislio sad u pramalietje poslati na štampu knjigu ‘*Prijatelj bosanski*’”, koji bi trebao “izlaziti svake godine”. U svemu bi se agilni franjevac oslanjao na svoje snage te na Gajevu i Strossmayerovu pomoć. Usp. Todor Kruševac: *Periodika bosanska za turskog vremena (1850-1878)*. “Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine”, Sarajevo VII (1967), str. 108-110.

Petnaest priloga u prvom svesku Jukić je tematski razvrstao u dvanaest skupina. Prethodi im deseteračka budnica Ljubomira Hercegovca, odnosno fra Grge Martića, *Pribodnica*, koja u maniri dominantnoga budničarskoga hrvatskog pjesništva poziva “u kolo bratinsko” te ističe glavnu ideju programa, odnosno časopisa: *Svomu rodu oči otvoriti / Iz sna ga smertna probuditi*. Svi ostali prilozi su nepotpisani, osim što se još dvaput pojavljuje Martićevo ime uz njegove dvije pjesme u bloku junačkih narodnih pjesama. Svezak završava pregled sadržaja te dvije molbe: prva se odnosi na sabiranje i otkupljivanje starinskih stvari (novca, kamenja, pečata itd.) za budući *Bosanski Muzeum* da ovo “starinsko blago dodje u slavjanske ruke, koje neće s njime tergovati, već ga dobru obćenomu odrediti”, a druga na turske riječi “koje se po Bosni govore, u narodnim pjesmama i pripoviedkama nalaze”, a koje Jukić kani “u drugoj kojoj knjigi” “po abecedi izdati i ilirski istomačiti”.

Druga knjiga, odnosno svezak II. *Bosanskog prijatelja*, pojavio se s relativnim kašnjenjem, krajem 1851. ponovno u Zagrebu, u istoj Gajevoj tiskari, ali ne i o njegovom trošku, već Jukićevim – namirenim što od prodaje prvoga sveska, što od darova – među ostalima i Omer-pašinih kojemu je druga knjiga *Prijatelja* bila i posvećena. Ovaj put uvodnu pjesmu *Slavodobitnicu / svietlornu gospodaru / Omer-paši / carsko-turskomu musiru, seraskeru od ciele Rumelisko-lbosanske vojske, vitezu raznih turskih redovah i carsko-/ruskog Sv. Ane perve klase. / Prikazana / miesto sviuh kristjanah u Bosni, / prigodom / srietno nadvladane bune bosanske* sastavili su “franciskani bosanski I. F. Jukić i Ljub. Martić”.⁷ Njoj prethodi Jukićevo obraćanje u kojemu se ističe već spomenuta, a sada ostvarena nada da će Omer-paša svladati bosansku bunu te

---

⁷ Starčević je ovu pjesmu ocijenio kao “uzor noviega narodnoga piesmarstva”, jer da u njoj “vlada plemenitost mislih i naravnost narodnog metra, kome se još ni jedan naš austrianski piesmar nije približio”. Usp. Σ. [Starčević, Ante]: *Domaće knjiženstvo, Narodne novine*, br. 298, Zagreb, 30. prosinca 1851!

kako se Omer-paša udostojio prvu knjigu *Bosanskog prijatelja* od njega dragovoljno primiti, pa u tim okolnostima usuđuje mu se posvetiti drugu knjigu svoga časopisa s namjerom “da se viteška vaša djela, prirodjena hrabrost i kriepost obielodane i poznata budu izobraženome svietu”. Potom, po istome načelu slijedi isti broj priloga od kojih su neki nastavci iz prve knjige. I ovdje, osim u još dvjema junačkim pjesmama, samo je jedan prilog Martićev, a svi ostali su anonimni, tj. Jukićevi.

Posveta Omer-paši nije međutim pomogla Jukiću; dok je vjeru i vjerske zajednice još i tolerirala, turska vlast nije dopuštala nikakvo političko djelovanje. To što su se održali i djelovali franjevci su mogli zahvaliti isključivo vlastitome mudrome ponašanju pred sumnjičavom turskom vlasti, koja je upravo zbog katolicizma u njima vidjela trajnu opasnost od zapadnjačkoga, odnosno austrijskog utjecaja. Za razliku od iskusnoga i odmjerena Martića, Jukić je svoju političku naivnost ubrzo platio progonom u Carigrad odakle je na zagovor austrijskog konzula i biskupa Strossmayera pušten, bez prava povratka u Bosnu, pa Jukić boravi u Rimu, ponovno u Dubrovniku, Zadru i Zagrebu, potom opet kod Strossmayera u Đakovu, da bi 1857. umro u Beču.⁸ U međuvremenu u Zagrebu uglavnom redovito izlazi

---

⁸ “Mene je veoma dirnula ova katastrofa Jukićeva”, sjeća se Martić, “i s toga, što sam ja s Jukićem u literaturi u društvu bivao, a drugo, što sam na njegove molbe sastavio i dao štampati pjesmu u slavu Omerova došašća u Bosnu, nadajući se svakom dobru jadnoj raji od njega”. Potom dodaje kako nije samo ta pjesma “nešto zazorna bila”, već da je “još nešto bilo protiv Jukića”: “On je kod osmanlijske vlade”, nastavlja Martić, “zazoran postao poglavito zbog jedne molbenice, koju je poslao na vladu sultanovu u Carigrad glede književne prosvjete naroda. Proponirao on tu četrdeset punata, medju njima na primjer, da se uvede štamparija, da se školske knjige štampaju, da se novine na našem jeziku izdaju i da vlada na to potpore daje. I te točke imao je Omer paša, morao ih je imati uza se pak se tako sabralo argumenata za njegovo sudjenje, koje je puklo poslije četiri mjeseca sužnjevanja, kad je Omer paša bio dignut sa svoga dostojanstva i otišao u Carigrad, da to je bilo dana 26. aprila 1852. Ja sam ga onda ispratio; bio pri njegovu pohodu, posjetio sam ga i pratio, i upravo kad je paša pošao, pristupio

gotovo jedini časopis u doba drugoga apsolutizma, *Neven*, a rukopis treće knjige Jukićeva *Bosanskog prijatelja* od fra Filipa Kunića napokon preuzima Matica ilirska te ga nakon Mesićeve i Veberove recenzije tiskaju o Matičinu trošku u Zagrebu kod tiskara Antuna Jakića 1861.

U predgovoru posljednjem Jukićevu svesku *Bosanskog prijatelja* datiranome u Zagrebu 30. studenoga 1861., Matičin tajnik Janko Jurković podsjeća na zanimanje tuđinaca za pokrajine gdje živi “narod iste s nami krvi i jezika, ali po svojih političkih odnošajih izvan neposredna doticaja s nami, bratjom svojom”, pa što onda reći “od nas Jugoslavjanah” – što je u tome smislu učinjeno je neznatno, nepotpuno, jednostrano i površno, to i nije posao od nekoliko godina niti pojedinaca, već za našu akademiju znanosti. A dotle, dobro su došla djela poput Jukićeva *Bosanskog prijatelja*, kojemu nije bila isključiva namjera “opisivanje tursko-slavjanskih pokraji- nah”; on je na nevolju zastupao razne struke književnosti i bio “na neki način encyklopediom svega najnuždnijega”, on se također samo od nužde ograničavao “skoro isključivo na pokrajine turskog carstva”, itd.

Jurković nadalje ističe nepovoljne okolnosti koje su za Jukića nastupile nakon prva dva sveska *Bosanskog prijatelja*, a zbog kojih “daljnje izdavanje časopisa bude za dugo vremena prekinuto”. No, vrativši se iz teškog sužanjstva, iako bolestan, Jukić je u Đakovu priredio i treći svezak, dao ga fra Kuniću da ga izda kako zna, a ovaj Matici čiji ga pak recenzenti “vriednim prona-

---

sam mu ruci i zapitao: “Šta more biti od našega Jukića?”, odgovorio mi je: “Jukić je moj; ali je Jukić zanesenjak, kano i ostali pjesnici”... A nakon posredovanja austrijskog poslanika Prokescha Ostena “već za petnaest dana” Jukić bi izbačljen iz carigradske tamnice, no s dekretom “da se ne more nikada povratiti u Bosnu”. “Napokon, nakon Rima i Spljeta”, završava Martić, “kud će suza već na oko, to će on Strossmayeru u Djakovo...” (Fra Grgo Martić: *Zapamćenja (1829-1878)*, Zagreb, 1906, str. 30, 32). – Inače, svoj put u progonstvo Jukić je opisao u *Putovanju iz Sarajeva u Carigrad, god. 1852. mjeseca svibnja* objavljenome u trećem svesku *Bosanskog prijatelja*.

djoše” te ga predlože izdati. Kako je rukopis rađen na brzu ruku, valjalo ga je urediti – dodaje Jurković – “i glede pravopisa i glede interpunkcije i slovnice i sloga”, a morao je tajnik dva oveća priloga izostaviti zbog njihove neaktualnosti.

U trećem, inače najopsežnijem svesku od 208 stranica, objavljeno je jedanaest priloga, svi nepotpisani, dakle Jukićevi, s ponovnim izuzetkom ovaj put triju Martićevih junačkih pjesama u redovitome bloku narodnih pjesama.

U svemu, dakle, Jukić je priredio tri knjige *Bosanskog prijatelja*. Na ukupno 564 stranice objavljen je 41 prilog, i to: Jukićevih 25, Martićeva 2, zajednička Jukićeva i Martićeva 2, a ostalih 12 pripadaju narodnoj književnosti; uzmu li se pak i ona u obzir, naime, da ih je Jukić sabrao, pribilježio te za časopis priredio, potom i koautorstvo u ostala dva priloga, ispada da je zapravo 95% sadržaja prvih triju knjiga *Bosanskog prijatelja* ispunio njegov urednik, Ivan Frano Jukić.

U tome smislu “prvi bosanski časopis” doista je “gotovo u potpunosti djelo jednog čovjeka” (H. Kuna), drugim riječima: Jukićevo “autorsko” djelo!

Devet godina nakon treće knjige *Bosanskog prijatelja* pojavio se i njegov četvrti svezak, ovaj put u redakciji Jukićeva sljedbenika fra Antuna Kneževića iz Varcara.⁹ Četvrti je svezak tiskan u tiskari Ivana Vončine u Sisku 1870. godine, dakle ponovno u Hrvatskoj, odnosno izvan sada ne više turske, nego austrijske Bosne koja već četiri godine ima vlastitu, modernu tiskaru i vlastite novine.¹⁰

⁹ “Bošnjak iz Varcara”, Antun (Petar) Knežević (Mrkonjić Grad 1834. – Kotor Varoš, 1889.), bio je Jukićev đak u Mrkonjić Gradu, potom se školovao u Fojnici i Italiji, a kao župnik i učitelj radio je po mnogim bosanskim mjestima. Pisao je etnografsko-historiografske članke i putopise, anonimno je objavio *Krvavu knjigu ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnog kraljevstva bosanskoga* (Zagreb, 1869) u kojoj je opisao nasilja u turskoj Bosni, inače zagovornik njezine nedjeljivosti.

¹⁰ Prva tiskara u Bosni spominje se 1512. u Goraždu, a bila je dobavljena iz Venecije, drugu je tek 1866. otvorio u Sarajevu zemunski tiskar Ignjat Sopron, a tiskara

U svim bitnim elementima taj je svezak nastavak Jukićeva *Prijatelja*, osim političkoga ozračja o kojemu je buntovni Jukić nekoć sanjario.

Drugi urednik *Bosanskog prijatelja* u predgovoru se poziva na “neumrlu uspomenu I. F. Jukića” i njegova “povremenog časopisa, koji je ponajbliže namijenjen poznavanju Bosne” te na želju “mnogih prijatelja” da nastavi Jukićev posao, pa i on kani svake godine izdavati po jedan svezak, a sa svrhom “poznavanja zemlje i naroda Bosne”. U pogledu sadržaja prvoga nastavka, u njemu je sve što se “tiče Bosne i našega ondje živućega naroda” od pjesme *Rodoslovna vila M. S.-a*, preko Kneževićevih *Listova o Bosni*, koji neće biti suvišni ni poslije opisa Jukićevih (misli zacijelo na Jukićev članak *Progonstvo krstjanah i redovnikah godine 1852.*), a koje je autor bio namijenio “poučnom listu”, što ga je jedan njegov prijatelj bio naumio izdavati, pa sve do

---

katoličkog poslanstva utemeljena je 1872. u Mostaru. U međuvremenu Ivan Frano Jukić, snujući o književnome društvu i časopisu, planirao je i tiskaru te je u tu svrhu 1844. poslao svoga rođaka Antu Kajića u Zagreb da u Gajevoj tiskari uči zanat kojim bi se bavio u Bosni, a 1847. šalje još jednog Fojničana. Jukićevom zaslugom je iste, 1844. u Splitu tiskana i prva knjiga Gajevom grafijom *Pisme razlike Vice Vicića s Jukićevim Pridgovorom*, ključnim za njegovu buduću prosvjetiteljsko-političku djelatnost.

Polazeći, naime, od toga da “ljudi valja da se prilože vrimenu, a ne vrime k’ ljudima”, mladi i sasvim moderni franjevac ističe: “Okolovštine književne posve jesu se prominule. Dosad se gledalo na kratki durbin, a sada na dugi valja gledati, to jest priko granicah otačbine naše; i vidit će se da novi pravopis jest jedno sredstvo za umnožiti jako književstvo, za ulisti u tišnje porazumljenje s’ narodima ne samo srodnimi, dali sa svima izobraženimi Europe, koji uče naš jezik, i s’ vrimenom možemo se uzdati, da će dati pomoći našem knjižestvu...” Nakon *Bosanskog prijatelja* u Sarajevu je 1866. pokrenut tjednik, odnosno službeni list bosanskog vilajeta *Bosna*, potom 1868. režimski *Sarajevski cvjetnih*, dok je za turske vladavine posljednji službeni list hercegovačkog vilajeta bila *Neretva* 1876. Za austrijske vladavine pokrenuto je čak oko 200 raznovrsnih novina i časopisa među kojima i više književnih, npr. sarajevska *Bosanska vila* (1885.), *Nada* (1895.) i *Behar* (1900.), mostarska *Zora* (1896.), *Biser* (1912.) itd. – Usp. Slobodan Elezović: *Povijesni razvoj komuniciranja*, Samobor, 1992, str. 354-356!

netiskanih narodnih pjesama i opisa narodnih običaja – u svemu, dakle, četiri priloga.

Knežević, međutim, nije nastavio s *Prijateljem*, a uspomena na Jukićev časopis, sasvim sigurno zbog osjećaja da je upravo takav profil jednoga časopisa i dalje potreban hrvatskome puku, živjela je sve do kraja prošloga stoljeća kada se pojavila i inačica Jukićeva *Bosanskog prijatelja*. Riječ je o *Novom Bosanskom prijatelju* s podnaslovom “za hrvatsko čitateljstvo” čiji se prvi svezak – na istome formatu i na približnu broju stranica, a u redakciji fra Josipa Dobroslava Božića Potočanca pojavio u Senju 1888. godine.¹¹ Drugi je svezak objavljen u Zagrebu 1890., a treći 1894. i četvrti 1896. – oba u Senju.

Prvi je svezak novoga *Prijatelja* izdan potporom Matice hrvatske kojoj je i posvećen, a za moto su uzeti, pokraj Sundečićevih i Martićevi sljedeći stihovi: *Ustaj Bosno iz sna davna! / Protri nujne oči tvoje, / Jer sunašće granulo je / Ispred tvoga praga tavana*. Rakovčevi su pak stihovi *Oštro pero, bistar um / Neka nov nam tare drum* u motu kratkoga predgovora datirana u “Plehanu, na Josipovo, 1887.”; u njemu se podsjeća na vrijeme “kad nam je bosanskim Hrvatom izašao na vidjelo u bielom Zagrebu četvrti i posljednji svezak *Bosanskog prijatelja*”, koji je zbog krivih okolnosti prestao, no danas je “novo prosvjetljeno vrijeme”, pa je “njekoliko bosanskih Hrvata” pregnulo izdavati *Novog prijatelja Bosne* s pomoći “naše Matice Hrvatske”.

Potom, “kao pristup knjizi”, fratar Mirko Sestić daje instruktivan *Kratak osvrt na stariju hrvatsku književnost u Bosni i Her-*

---

¹¹ Josip Dobroslav Božić, rođen u Potočanima pokraj Odžaka 1860., kao mladi redovnik proganjan je zbog panslavizma, kao kapelana u Derventi austrijske su ga vlasti kažnjavale zbog zalaganja za posavske seljake, bio je više puta premještan te zatočen u Kraljevoj Sutjesci. Napokon je uz Strossmayerovu pomoć 1894. otišao u SAD gdje je osnovao prvu hrvatsku katoličku župu u Pittsburgu te sudjelovao u pokretanju *Danice* – tamo je i umro 1900. Sto se *Novoga Bosanskog prijatelja* tiče, taj mladi svećenik – po mnogo čemu nalik Jukiću – svoj je časopis očito morao tiskati u Hrvatskoj, ne zbog tehničkih već zbog ponajprije političkih razloga.

cegovini dijeleći je na tri razdoblja: “Prvo ćemo razdobje u užje nam književnosti staviti od početka bosanske samostalnosti, pa do kobne 1463. godine; drugo ovdale pa do pada ‘bosančice’; treće ovdale pa do neumrlog svih Hrvata velika i prvog preporoditelja – Gaja”. Autorov je zaključak da je hrvatska književnost imala “eto i u Bosni liepu kitu pisaca i do Gajevih vremena, ali u njoj ne bi jedinstvene mete, za kojom bi težiti imala – ne bi narodne ideje”.

Dok su u prvom broju surađivali samo fratri, u ostalim će se svescima pojavljivati suradnici i izvan Crkve. I prema načinu na koji su prilozi bili tematski rubricirani *Novi Bosanski prijatelj* nastavljao je stil Jukićeva časopisa, ali sada na izrazito hrvatskoj, pravaškoj osnovi.

No, tradicija hrvatskih književnih časopisa u Bosni i Hercegovini do posljednjega, četvrtoga sveska *Novoga Bosanskog prijatelja* već je obogaćena novim književnim periodičkim izdanjima među kojima u 19. st. središnje mjesto nedvojbeno pripada sarajevskoj *Nadi*.

3.

Uzmu li se u obzir sva četiri sveska *Bosanskog prijatelja*, dakle Jukićevi i Knežević, te njihov sadržaj raščlani, dođe se do podataka da je u prvome bosansko-hercegovačkom hrvatskome časopisu objavljena 51 pjesma (44 narodne i 7 autorskih), 6 priča (narodnih), 12 članaka te 863 poslovice i 329 zagonetki (s odgonetkama). Ili, na drugi način, 1242 priloga iz narodne književnosti te 19 autorskih. Ova gruba statistika dovoljno uvjerljivo govori ne samo o koncepciji *Bosanskog prijatelja*, već u prvom redu o strukturi redatorske svijesti koja ga je oblikovala.

Za Jukića su, naime, narodne pjesme “blago najveće kod našeg naroda” i “najstariji spomenik slavjanskog veselog značaja, visokog naobraženja i tankoumja”. “Kako pjesme tako i pripoviedbe [...] od velike su koristi za štioce”, iz njih se uči jezik narodni i

najbolje upoznaje puk. Puku je koristan i *Domaći liekar*, rubrika u kojoj *Bosanski prijatelj* bilježi narodne načine liječenja nekih tipičnih bolesti – pogotovo tamo gdje nema liječnika i ljekara ili kakve pučke knjige, odnosno pismena čovjeka. Sam Jukić – u duhu reda kojemu pripada – sakupljač je i pjesama i priča i lje-karuša, iz rukopisa objavljuje priloge za svoj časopis, ali osim etnološkoga, on pokazuje i historiografsko zanimanje, pa sakuplja “starine bosanske” te ih objavljuje u svome časopisu (*Povelja kralja Tomaševića darovana stricu svome Radivoju, pisana u Bobovcu g. 1461.*; *Povelja iliti pismo Kralja Mattie Korvina, na grad Skradin u Dalmaciji pisano, u Zagrebu g. 1481.*). S obzirom na ovakve priloge, njihovu zastupljenost i karakter, Jukićev *Bosanski prijatelj* zapravo je pučki zbornik više nalik franjevačkim tradicionalnim zbirkama, manje časopisu makar i 19. stoljeća koje je takve sadržaje inače rado uključivalo.

Vođen istim praktičnim razlozima Jukić je u svome časopisu objavljivao i državne uredbe u turskom carstvu, dao *Zemljo-dèr-žavni pregled turskog carstva u Europi* te *Lietopis katoličke cèrkve u Bosni* u koju svrhu poziva sve domoljubive svećenike da mu šalju ljetopise svojih župa, njihovu povijest i sadašnje stanje. S tim je usko povezano njegovo objavljivanje životopisa trojice crkvenih dostojanstvenika, čime se Jukić predstavio i kao biograf, dakle u žanru koji je imao već bogatu tradiciju i koji je zauzimao iznimno visoko mjesto i u prošlostoljetnoj hrvatskoj periodici. U sklopu svojega opsežnog članka o *Omer-paši i bosanskim Turcima* Jukić je također sastavio i Omer-pašin životopis, a nakon članka o *Narodnim učionicama u Bosni* u kojemu ovaj prosvjetitelj zagovara podizanje zajedničkih škola za kršćane “obojeq zakona” od dobrovoljnih priloga.¹² ostaju za samu književnost možda Ju-

---

¹² “Nama Turci ni njihovo upraviteljstvo nesmeta slobodu učenja, nas smeta: *nemarnost i siromaštvo*, stiče Jukić u svom članku o *Narodnim učionicama u Bosni*, potom dodaje podatak kako “u Bosni imade oko 160.000 kèrstjanah, a Ristjanah preko 500.000”.

kićevi najznačajniji prilozi koji njegovu svestranost dopunjuju još dvama određenjima: literarno-historiografskim i putopisnim.

Prvi je pionirski, naime, prvi književnopovijesni prikaz *Književnosti bosanske*, a drugi – *Putovanje iz Sarajeva u Carigrad, god. 1852. mjeseca svibnja* – Jukićev je svakako najbolji i jedan od najuspjelijih hrvatskih romantičkih putopisa uopće.

U prvome bosanske pisce Jukić dijeli na one “koji su azbukom pisali” (Matia Divković, Stiepan Matijević, Pavao Posilović, Stiepan Markovac) i na one “koji su abecedom pisali” (Ivan Bandulović, Ivo Ančić, Lovro Sitović, Marian Lekušić, Jeronim Filipović, Marko Dobretić, Filip Laztrić, Vico Vicić, Gergo Ilić, Augustin Miletić, Stiepan Marjanović, Ambroz Matić, Rafo Barišić, Mihovil Čuić, Franjo Sitnić). Povodom tih drugih Jukić ističe kako su bosanski franjevci “još od početka 17. stoljeća tiskali svoja diela i abecedom” upravo u Mlecima i Rimu jer “pismenah i tiskarnice nije bilo na drugomu miestu”, no – nastavlja – ne samo zato što je tiskarnica i s azbukom tamo bilo, već: “Ja scienim, da su se ovi posljednji ugledavali na književnike dubrovačke, dalmatinske i slavonsko-ugarske, koji su gotovo samo latinskim slovima služili se, a to se i od tuda vidi, što su se i njihovog pravopisa i načina pisanja dčržali.”

Valja napokon uzeti u obzir i to da je za potrebe svojega časopisa Jukić sastavljao i rječnike te se tako predstavio ne samo kao etimolog i dijalektolog, već i kao leksikograf.

4.

Prema Jukićevoj želji u jednome pismu Gaju čini se da je prvi svezak *Bosanskog prijatelja* objavljen u “istisaka od 1000 ništa manje”, od čega je – prema kasnijem svjedočenju Ante Starčevića – malo rasprodano, pa je drugi svezak tiskan najvjerojatnije u prepolovljenu broju. Što se medijskih odjeka tiče, *Narodne novine* zabilježile su 1851. Starčevićev prikaz druge knjige u kojoj njezin

prikazivač naročito ističe jezik “kakov je teško naći u ijednoj našoj novijoj knjigi”.¹³ Kasnija recepcija u osnovi se svela na uvažavanje neprijeporne kulturnopovijesne činjenice o *Bosanskom prijatelju* kao o “prvome bosanskom časopisu”.

Među relativno brojnim napisima posebno se ističe studija Herte Kune *Jezik Bosanskog prijatelja* s tezom da je Jukićev jezik “u potpunosti u skladu sa tadašnjom normom zagrebačke filološke škole”, odnosno da njegov časopis predstavlja “važnu komponentu u standardizaciji jezika u Bosni i Hercegovini”.¹⁴ Isto mišljenje dijeli i Ivo Pranjković u članku *Fra Franjo Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH*, dodajući kako je Jukić kao glavni gajevac bio “relativno dobro upućen u suvremeno jezikoslovlje i suvremena (jezično)povijesna istraživanja”, zbog čega se “može smatrati jednim od prvih jezikoslovaca amatera na području Bosne i Hercegovine”.¹⁵

S obzirom na žanr kojemu *Bosanski prijatelj* pripada, moguće je na kraju zaključiti ovo:

1. Prvi (hrvatski) časopis u Bosni i Hercegovini moderan je zabavno-poučni godišnjak i samostalno djelo njegova osnivača, urednika i gotovo jedinog suradnika Ivana Frane Jukića. Držeći se načela kako “ljudi valja da se prilože vrimenu, a ne vrime k’ ljudima”, odnosno shvativši “što negda bijahu sablje i budohani, to su sad knjige i časopisi”, Jukić je jedan novi

¹³ Σ. [A. Starčević]: *Domaće knjižestvo*. “Narodne novine”, br. 298, Zagreb, 30. prosinca 1851.

¹⁴ Herta Kuna: *Jezik Bosanskog prijatelja*, Sarajevo, 1893, str. 14. – Iako joj se vlastita metodologija odupirala, autorica u svojoj studiji ipak nije mogla izbjeći ideologizaciju diskursa. To međutim ne umanjuje bitno vrijednost njezina doprinosa; dapače ona upravo ukazuje na još jedan ne samo poželjan, već i nužan pravac u studiju periodike a u čemu je baš autoričin rad pionirski. Pokušajmo samo zamisliti što bi nam značio sličan tretman, npr. ekspresionističkih časopisa “kao autonomne jezične strukture”.

¹⁵ Ivo Pranjković: *Fra Franjo Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH*, u: *Mostarski dani hrvatskog jezika (Zbornik)*, Mostar, 1999, str. 118.

medij iskoristio za višestruko vlastito vjersko, kulturno i političko djelovanje i u tom se smislu – bez obzira na domete – pokazao kao zaista moderni europski intelektualac.

2. Promičući temeljne nacionalne vrijednosti prilagođene prilikama u turskoj Bosni i Hercegovini, odnosno vežući bosanskohercegovački kulturni prostor za hrvatski nacionalni prostor, *Bosanski prijatelj* pridonio je s ostalom hrvatskom periodikom procesu integracije hrvatske nacije te određivanju identiteta hrvatske etničke zajednice u Bosni i Hercegovini.
3. Iako za žanrovsku sliku hrvatske književnosti *Bosanski prijatelj* nema ono značenje kakvo imaju npr. *Danica*, *Zora Dalmatinska*, *Neven* ili pak almanah *Iskra*, on ostaje presudan za inicijaciju književnoga života i na periferiji nacionalne književne matice, potvrđujući da su, neovisno o političkim granicama, prave granice hrvatske književnosti zapravo granice njezina jezika.